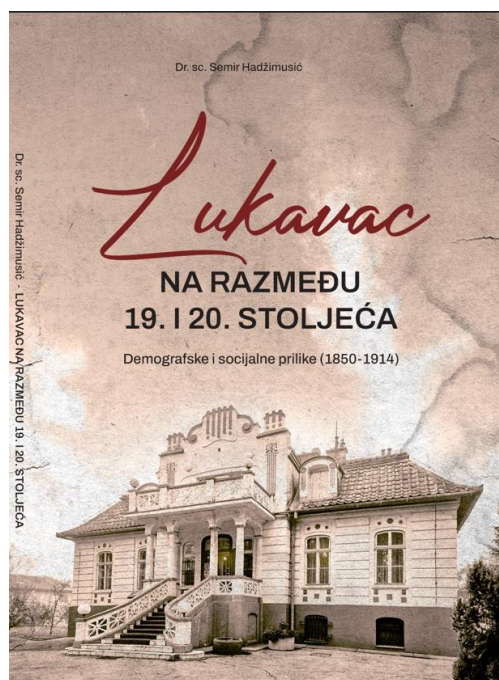

Prikaz/Review

Dr. sci. **Izet ŠABOTIĆ**, redovni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

LUKAVAC NA RAZMEĐU 19. i 20. STOLJEĆA. Demografske i socijalne prilike (1850-1914), autor: dr. sc. Semir Hadžimusić, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK, Tuzla 2023., 188 str.

Lokalna historija nije u dovoljnoj mjeri istražena, tako da nedostaju sadržaji iz ovog segmenta bosanskohercegovačke prošlosti. Tako je kada je riječ o prošlosti Lukavca i njegove okoline. Lukavac je staro naselje sa kontinuitetom življenja počevši od srednjovjekovnog perioda, pa sve do danas. Iz tih razloga, njegova prošlost je privlačila pažnju istraživača, što je rezultiralo sa nekoliko zanimljivih sadržaja vezanih za određene segmente i periode lukavačke prošlosti. No i pored toga, još uvijek nije urađena jedna historijska sinteza lukavačke prošlosti. I period od sredine 19. stoljeća, do početka Prvog svjetskog rata u manjoj

mjeri je istraživana. Riječ je o važnom historijskom vremenu, koje obuvata kraj osmanske i vrijeme austrougarske uprave. Posebno su u objavljenim djelima slabo tretirane demografske, privredne i socijalne prilike Lukavca. Stoga pojavljivanje sadržaja ove provenijencije je značajno, što potvrđuje i knjiga: *Lukavac na razmeđu 19. i 20. stoljeća Demografske i socijalne prilike (1850-1914)*, autora dr. Semira Hadžimusića. Isti tretira zanimljivu historijsku

tematiku, sagledanu kroz nekoliko važnih pitanja, poput: *Osvrt na izvore i literaturu, Lukavac do 1878, Stare džamije, stara mezarja, dovišta, Lukavac u austrougarskom periodu (1878-1914), demografske i socijalne prilike (1879-1985), izgradnja pruge Doboj-Simin han, prva bosanska tvornica amonijačne sode Lukavac, Lukavac grad, demografske i socijalne prilike 1895-1910, vjerski život, trgovina i obrt, od Pasterovog zavoda do Vile Solvay i zaključna razmatranja.*

U Uvodu knjige dat je osvrt na literaturu koja se odnosi na prošlost Lukavca, pri čemu je predočeno da su u istoj tretirana raznovrsna pitanja lukavačke prošlosti, ali i da su brojne dionice lukavačke prošlosti ostale neistražene. Prvo tematsko pitanje tretirano u knjizi, jeste: *Lukavac od najstarijih vremena do 1878. godine.* Kroz ovu temu, otvorena su pitanja koja se odnose na kontinuitet življenja i to od paleolitskog perioda, pa sve do kraja srednjega vijeka. U tom pogledu, ukazano je na zanimljiv arheološki materijal iz bronzanog doba, koji se veže za šire područje Lukavca (Čajići-Bokavići). Ukazano je, da naziv Lukavac potiče iz srednjeg vijeka i da je tada ovo mjesto pripadalo srednjovjekovnoj župi Smoluća. O samom nazivu Lukavac data su zanimljiva pojašnjenja. O srednjovjekovnom periodu Lukavca iznesena su važna promišljanja zasnovana na provjerenim historijskim izvorima. Istaknuto je, da je vladarska porodica Kotromanić imala svoje posjede na prostoru navedene župe Smoluća, što potvrđuju brojni očuvani toponimi koji se vežu za ovo mjesto. Neki događaji i ličnosti vezani za Lukavac pominju se u povelji bosanskog bana Ninoslava iz 1249. godine. Ovaj period lukavačke prošlosti posebno je obogaćen brojnim lokalitetima nekropola stećaka, koji se nalaze u: Brijesnici Gornjoj, Babicama Gornjim, Krtovi, Vasiljevcima, Dobošnici, Šikuljama i Puračiću. Zanimljivi primjerci stećaka se nalaze i na drugim lokalitetima ovog područja.

Osmanski period (1463-1878) je detaljnije tretiran u knjizi. Pored osnovnih karakteristika vezanih za Bosnu i Hercegovinu u ovom vremenu, u ovom poglavlju su zastupljena značajna pitanja koja se odnose na Lukavac, a vezana su za deftere s početka 16. stoljeća, u kojima su naznačena i naselja sa šireg lukavačkog područja (Gornji Lukavac, Donji Lukavac, Gnojnica, Miričina, Kruševica, Devetak i dr.). Tu su i sadržaji koji tretiraju timarski sistem, kao i ratovanja na ovom području te posebno reforme provedene u prvoj polovini 19. stoljeća. Najznačajniji sadržaj se odnosi na *Popis stanovništva* ovoga kraja iz 1850. godine. U tom pogledu, kroz tabelarni pregled i analizu istog, dat je detaljan osvrt vezan za stanovništvo brojnih mjesta koja danas pripadaju gradu Lukavac, a što se odnosi na broj muslimana, nemuslimana, te ukupni broj kuća i stanovnika ovog područja. Ukazano je, da je najveće naselje po ovom popisu bilo Lukavac, a u Puračiću je živjelo najviše stanovnika. I o drugim mjestima dati su

zanimljivi podaci iz ovog vremena lukavačke prošlosti. Ukazano je također i na uticaj tanzimatskih reformi na prilike na širem području Lukavca, kao i na druge događaje vezane za lukavački kraj. Sa nešto više detalja je opisana kuća Čamdžića u Puračiću, koja predstavlja jednu od rijetkih sačuvanih brvnara sa čardakom u Bosni i Hercegovini iz osmanskog perioda. O ovom spomeniku kulture dati su brojni arhitektonsko-graditeljski, historijski i kulturološki elementi i podaci, koji potvrđuju njenu vrijednost i posebnost. I o džamijama na širem lukavačkom području su dati zanimljivi podaci. Ukazano je da je od 17. do 20. stoljeća na ovom području izgrađeno 9 džamija. Najstarija je u Dobošnici iz 1640. godine. Nešto više podataka dato je o džamijama u Devetaku, Gnojnici, staroj džamiji u Orahovici te džamiji u Turiji. I stara mezarja su našla mjesta u ovoj knjizi. Riječ je o mezarjima koja potiču iz osmanskog vremena i uglavnom su vezana za stare džamije. O dovištima, posebno starom dovištu Ratiš i dovištu Modrac doneseni su također zanimljivi podaci.

Najobimniji dio teksta u knjizi se odnosi na austrougarski period Lukavca. Pored uvodnih naznaka vezanih za ovaj period, sa dosta detalja prikazan je otpor austrougarskoj vojsci, pružen kod Hana Pirkovac 1878. godine. O ovom boju prezentovane su činjenice iz *Izveštaja Carskog i Kraljevskog generalštaba iz 1879. godine*. Pored ovog boja, opisan je i ratni okršaj kod Dobošnice.

Sa više detalja predstavljene su demografske i socijalne prilike u Lukavcu, od 1879. do 1885. godine. Prvi popis Austro-Ugarska je provela 1879. godine. Po tom popisu na području Lukavca bila su 33 naselja. U knjizi su predstavljena sva naseljena mjesta sa brojem muških i ženskih stanovnika i domova, te ukazano na njihovu vjersku pripadnost. Na području Lukavca je živjelo po ovom popisu 10.828 stanovnika. Drugi popis je izvršen 1885. godine. Na području današnje teritorije grada Lukavac bilo je ukupno 10 općina sa 41 naseljem na kojem je živjelo 15.801 stanovnik. U knjizi su tabelarno dati podaci o svim mjestima, broju kuća, stanova te broju muških i ženskih stanovnika ovih mjesta. Tabelarno je predstavljen i broj stanovnika po vjeroispovijesti. Kad je socijalna struktura u pitanju, predočeno je da dominira seljačka populacija, slobodni seljaci i kmetovi (čifčije), dok je veoma mali broj drugih zanimanja, što je takođe tabelarno predstavljeno.

Zanimljiv sadržaj odnosi se na izgradnju pruge Doboj-Simin Han. Izgradnje iste u dužini od 66,7 kilometara počela je u aprilu 1885, a završena krajem aprila 1886. godine. Ova pruga je imala veliki značaj za privredu ovoga kraja. O samoj pruzi doneseno je jako puno zanimljivih podataka. Poseban osvrt je dat o željezničkoj stanici Lukavac, gdje su izneseni zanimljivi podaci koji se odnose na

samu stanicu, red vožnje, te posebno arhitektonski sklop stare stanične zgrade sa projektnom dokumentacijom, detaljnim opisom i fotografijama iste.

Opširniji sadržaj je dat o prvoj bosanskohercegovačkoj Tvornici amonijačne sode Lukavac, koja je izgrađena 1893. godine. Ista je bila stacionirana između željezničkih stanica Puračić i Bistarac. O osnivanju i radu Tvornice amonijačne sode u Lukavcu, njenim rukovodiocima i rukovodstvu, dati su podaci preuzeti iz brojnih publikacija, ali i izvora prvoga reda, te štampe.

O samom gradu Lukavcu, njegovom osnivanju i razvoju, doneseni su važni i zanimljivi podaci. Prvi spomen budućeg gradskog naselja vezan je za ime Soda, a prvi infrastrukturni objekat u gradskom jezgru bila je Željeznička stanica. Intenzivnom urbanizacijom industrijalno naselje stasava na razmeđu dva stoljeća. Izgradnja gradskog naselja je praćena brojnim izvještajima, kako onim iz Beča, tako i drugim, kao i kartama, projektima, nacrtima i fotografijama. Zahvaljujući iznesenim činjenicama stvorena je poprilično jasna slika o razvoju gradskog središta Lukavac u austrougarskom periodu.

Posebno je urađena analiza demografskih i socioloških prilika na području Lukavca po osnovu popisa iz 1895. godine. Detaljno su predstavljena sva tada naseljena mjesta, njih 41, koja su se administrativno nalazila u tri kotara: Tuzla, Gračanica i Maglaj. Pregledno kroz tabele su predstavljena sva mjesta za važnim podacima: o broju stanovnika, kuća, stanova te muških i ženskih žitelja. U odnosu na popis iz 1885. godine, došlo je do povećanja broja stanovnika za 1.771 lice. Predočeni su podaci po mjestima i o vjerskoj strukturi stanovništva ovog područja. Kad je riječ o socijalnoj strukturi, najviše stanovništva se bavilo poljoprivredom, kao slobosni seljaci i kmetovi (čifčije), dok se znatno manje istih bavilo drugim profesijama. Istaknuto je, da je po navedenom popisu u industriji radilo 477 ljudi. Tabela su predstavljena zanimanja stanovništva po svim mjestima općine Lukavac, po osnovu popisa iz 1895. godine.

I popis iz 1910. godine bio je predmetom demografskih i socioloških sagledavanja i analize stanja na području grada Lukavac. Po ovom popisu evidentirano je 50 naseljenih mjesta na teritoriju današnjeg grada Lukavac, podijeljenih u četiri kotara: gradski industrijalni kotar Tuzla, seoski kotar Tuzla, Gračanica i Maglaj. Tabela su predstavljen popis stanovništva za 1910. godinu, sa podacima vezanim za: broj kuća, stanova, muškog, ženskog te ukupnog broja stanovnika. Po ovom popisu na području Lukavca je živjelo 21.451. stanovnika, što je za 3.879 stanovnika više nego po popisu iz 1895. godine. Najveći porast stanovništva zabilježen je u gradskom naselju Lukavac. Tabela su dati podaci o vjerskoj strukturi stanovništva Lukavca po popisu iz 1910. godine. Socijalna karta stanovništva Lukavca po ovom popisu se nije u okvirnom pogledu

značajnije promijenila u odnosu na prethodni period. Dominiralo je stanovništvo koje se bavilo poljoprivredom, dok je znatno manji broj stanovništva koji se bavio drugim privrednim zanimanjima. Za bolje razumijevanje ove problematike, date su pregledne tabele vezane za strukturu poljoprivrednog stanovništva, te stočni fond u navedenom periodu.

U knjizi je dat osvrt na razvoj školstva u navedenom vremenu. Predočeno je da su u ovom vremenu otvorene škole u Lukavcu, Puračiću i Turskom Lukavcu. O nekim školama (škola Puračić, Njemačka privatna osnovna škola Lukavac, Narodna osnovna škola u Lukavcu Turskom) su dati važni podaci vezani za nastavno osoblje, broj učenika, školski prostor te poteškoće sa kojima su se škole susretale. I mektebi sa područja općine Lukavac su predstavljeni u knjizi. Riječ je o 21 mektebu. Ukazano je na broj polaznika po mektebima, te o mualimima koji su izvodili nastavu u istim. I o pismenosti na području Lukavca u ovom periodu su doneseni zanimljivi podaci.

Kad je vjerski život u pitanju, istaknuto je da je vjerski život bio dinamičan u austrougarskom periodu. U ovom vremenu otvoreno je nekoliko vjerskih objekata. Nešto više detalja dato je o hramu u Puračiću, pravoslavnom vjerskom objektu izgrađenom 1881. godine. U početku je to bio mali drveni objekat, da bi konačno 1895. godine bila izgrađena nova crkva. I o džamiji u Lukavcu Turskom su dati važni podaci pronađeni u raznovrsnoj literaturi i štampi. Ista je građena u vremenu od 1907. do 1909. godine. Donesen je i popis 14. samostalnih vakufa sa ovog područja. Tu su i podaci o Župi svetog Anđela Čuvara. Ista je osnovana 1910. godine uz odobrenje nadbiskupa Josipa Štadlera. O crkvi je doneseno dosta zanimljivih i vrijednih činjenica.

I trgovina i obrt u Lukavcu su zastupljeni u knjizi. U austrougarskom periodu se otvaraju trgovačko preduzeće i jedan broj obrtnih i zanatskih radnji (pekare, trgovine i dr.). Donesen je popis trgovačkih i drugih radnji po mjestima iz 1914. godine.

U posebnom poglavlju „Od Pasterovog zavoda do Vile Solvay“, predloženi su dragocjeni podaci o vrsnom stručnjaku, ljekaru dr. Adolfu Hemptu, koji je u Lukavac došao 1905. godine. Kao ljekar dao je veliki doprinos u suzbijanju brojnih zaraznih bolesti na ovom području. Kao čovjek i liječnik ostavio je neizbrisiv trag u zdravstvu Lukavca. Zanimljivi i novi podaci vezani su za pokušaj osnivanja Pasterovog zavoda, gdje je glavnu riječ vodio dr. Hempt. Izbijanje Prvog svjetskog rata je spriječilo realizaciju ovog plana. Uprkos tome, dr. Hempt je u Vili Solvay otvorio bolnicu Fabrike sode Lukavac. Uz brojnu izvornu arhivsku građu, nacрте, projekte i fotografije data je i arhitektonska slika objekta Vila Solvay, sa dosta zanimljivih detalja.

Na kraju je dat završni osvrt vezan za predočenu tematiku, gdje su iznesene rezimirana stajališta o tretiranim pitanjima, koja se se pored demografske i sociološke tematike odnose i na vjerske i obrazovne prilike te kulturno-historijsko naslijeđe Lukavca u navedenom periodu.

Navedena knjiga tretira jednu zanimljivu temu, vezanu za demografske, privredne, društvene i sociološke prilike Lukavca na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Zahvaljujući brojnoj konsultovanoj literaturi, štampi te posebno historijskim izvorima prvoga reda u knjizi su tretirana važna pitanja koja se odnose na naznačeni period lukavačke prošlosti. Značajno su tretirane prilike u Lukavcu u osmanskom vremenu, posebno od sredine 19. stoljeća do 1878. godine. Period austrougarske uprave tretiran je sa više otvorenih pitanja, koja su vezana za za demografske, privredne i socijalne prilike, pri čemu su izvršene analize popisa iz austrougarskog perioda (1879, 1885, 1895, i 1910). Pored toga, zanimljivi sadržaji se odnose na izgradnju pruge Doboj-Simin Han, prve bosanske fabrike amonijačne sode Lukavac, što je imalo velikog uticaja na privredni i urbani razvoj Lukavca u ovom periodu. Tu su i sadržaji koji tretiraju školstvo, vjerske prilike te posebno bogato kulturno-historijsko naslijeđe Lukavca, a o čemu su doneseni iznimno zanimljivi podaci. Zanimljiv sadržaj tretira doprinos dr. Adolfa Hempta, unaprijeđenju zdravstva i zdravstvene zaštite na ovom području, kao i pokušaju da se u Lukavcu osnuje Pasterov zavod. Svi navedeni sadržaji su zanimljivi i u dobroj mjeri inovativni, te predstavljaju važno historiografsko štivo, ne samo za historijsku nauku, već i širu javnost. Zbog važnosti teme, te činjenične raznovrsnosti prezentovanog sadržaja, knjiga je u dobroj mjeri osvježila historiografiju vezanu za Lukavac i njegovu okolinu.